

A Mindenes Gyűjtemény és a felvilágosodás kori pedagógia kérdései. A 18. század végén kibontakozó magyar hírlapirodalom mellett az első magyar folyóiratok is élénk figyelemmel kísérték a kor neveléssel kapcsolatos eszméit. Míg az újságok inkább csak kisebb-nagyobb hírekben számoltak be a felvilágosodás híveit mindenhol fokozottan érdeklő pedagógiai problémákról; addig a folyóiratok már részletesebb cikkeket és tanulmányokat közöltek. A magyar nyelvű folyóiratokat megelőző, hazai német lapok közül különösen Kovachich Márton György *Merkur von Ungarn* (1786—1787) című folyóirata említésre méltó. Szerkesztője a lapot a korabeli hazai oktatásügy sajátos tájékoztató orgánumává tette, általa részletes információt kaphatott az olvasó az oktatásügy szervezetére, személyi összetételére, az iskolák és az egyetemek tevékenységére nézve. Részletesen közölte különböző tanügyi bizottságok jelentéseit is. Folytatásos cikksorozatban írta meg a szerkesztő a magyarországi új iskolareform határozatait. A folyóirattal tehát a Ratio Educationis rendelkezéseit igyekezett a hazai olvasók számára ismertté tenni; a hivatalos rendeletek szövegéhez a saját megjegyzéseit is hozzáfűzte.

A *Merkur von Ungarn* volt tulajdonképpen az első hazai tanügyi folyóirat. Bár a szerkesztő programja, a részletes bevezető tanulmány szerint egy sokkal szélesebb körű tudományos cél megvalósítását tűzte ki feladatul, a megvalósítás lényegesen szerényebb lett. Hiába keresünk a folyóiratban például pedagógiaelméleti írásokat, a lap tartalmának zömét az említett rendelkezések és statisztikák tették ki.

Ennek okát talán abban a felemáságban kereshetjük, amit Kovachich magatartása képviselt a tanügyi reformokkal kapcsolatban. A szerkesztő ugyanis, mint jozefinista, rokonszenvezett a Ratio-val, sőt a lap német nyelvét is azzal magyarázta, hogy a magyar nyelv a tudományok művelésére nem alkalmas, mert nem eléggé kiművelt és nem is általánosan ismert. Másrészt viszont, 1787-ben Kovachich is hatása alá került már némileg a nemesi ellenállásnak. Ezt bizonyítja pl. az is, hogy a folyóiratból a cenzúra több németellenesnek látszó cikket törölt. A szerkesztő lapkiadási gondja mellett ez is oka lehetett annak, hogy a folyóirat csak két évfolyamot ért meg: 1787-ben megszűnt.

A nyolcvanas évek végén megszülető magyar nyelvű folyóiratok már a nemesi mozgalomhoz álltak közelebb. Ilyen volt az első hazai magyar nyelvű folyóirat, a *Magyar Museum* (1788—1793), amelyet Batsányi, Kazinczy és Baróti Szabó Dávid hozott létre, és ilyen irányzatot képviselt Péczeli József komáromi *Mindenes Gyűjteménye*. (1789—1792). De míg az első inkább irodalmi és világnézeti jellegű lap volt, az utóbbi általánosabb tartalmú, ismeretterjesztő folyóiratnak számított. A *Mindenes Gyűjtemény* többek között sokat foglalkozott nevelési problémákkal. Egyértelműen a nemzeti nyelvű kultúra és oktatás mellett szállt síkra. A szerkesztő igyekezett folyamatosan tájékoztatni olvasóit a legújabb külföldi pedagógiai eredményekről, fontosnak tartotta, hogy nevelési tárgyú könyveket ismertessen. Egy alkalommal pl. Hellenbak Károlyné: *Getreue Vaterweisung einer Mutter, an ihre einzige Tochter* című, 1763-ban Lipcsében megjelent könyvének magyarra fordítását szorgalmazta. A szerző Péczeli szerint igen

„jártas a kül' földi leg-nagyobb Tudósok Tillótson, Rousseau, Kámpe, Saltzman, Féder s' mások munkájukban. . . . Valójában megérdemelné ez a szép s' hasznos és gyönyörűséggel oktató munka, ha valaki találkoznék Hazánk' Kedves Tudósi között a' ki azt született Magyar Kis-és Leány asszonyaink kedvéért Magyarra fordítaná, hogy minden édes Anya az abban adatott oktatás szerént nevelné Leányát.”¹

De ismertetett a lap egészen frissen megjelent külföldi szakmunkát is. Az 1789. dec. 2.-i számban Hofmann György Friderik: *Wie können Frauenzimmer frohe Mütter gefunder Kinder werden, und dabei gesund und schön bleiben?* című, még abban az évben napvilágot látott könyvéről írtak elragadtatással. A mű a nőnevelés kérdéseivel foglalkozik és rousseau-i alapokon áll. A szerző hangsúlyozza, hogy a nők elsőrendű feladata egészséges gyermekek világrahozatala. A gyermeket, életének első szakaszában az anyának magának kell táplálnia, gondoznia, nevelnie. Ha ezt elmulasztja az anya, a gyermek nem fejlődhet egészségesen a továbbiakban. A szerkesztő hosszú jegyzetekben utal Wesprémi István hasonló témájú, de még 1760-ban Kolozsváron megjelent: *A kisdéd gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás* című művére. Hofmann könyvéről az a véleménye, hogy „meg érdemelné e' szép munka, hogy Hazánk' tudós Orvosi közt találkozná valaki, a'ki azt anyai nyelvünkre fordítaná.”²

¹ *Mindenes Gyűjtemény* 1789. I. Negyed 147.

² *Mindenes Gyűjtemény* 1789. II. Negyed 276.

Ugyancsak egy kortársnak, Eberhard Rochow brandenburgi földbirtokosnak nagy hírnévre szert tett iskoláját is ismerteti a folyóirat. A Tessedik Sámuelre is hatást gyakorló Rochow népnevelési reformkísérletéről egy útirajz, valószínűleg Anton Fridrich Büsching: *Beschreibung seiner Reise von Berlin über Potsdam nach Reckahn*. (Frankfurt—Lipese, 1780.) című műve alapján számoltak be. A folytatólagosan közölt írás részletesen szól a tanítás kérdés-felelet formájában történő módszeréről, a tanító személyiségéről, a felügyeletet gondosan ellátó földesúrról, aki a felvilágosodás szellemében törődött a népoktatással. A lap szerkesztője példaként állítja a hazai földbirtokosok elé Rochow kezdeményezését: „Ki-ki elgondolhatja, mely szerentsés változást szerezne ez az egész Országban, ha minden Földes-Urak olyanok volnának mint Rochow; ha az Oskolákra így viselnének gondot. . . . Sok Földes-Urak pedig, a' mit sokszor tsak egy estve el-báioznak vagy kártyáznak, azon egy Oskolát építhetnének.”³

Ugyancsak a köznép műveltsége gyarapításának kérdésével foglalkozott a *Mindenes Gyűjteménynek* az a cikke, amelyet Kovács Ferenc Veszprém megyei mérnök írt. Ez a külföldet járt, művelt, irodalommal is foglalkozó szerző több hasonló témájú cikket is írt a lapba. Az elsőben „Nyelvünk és Nemzetünk pallérozása”-val foglalkozott. A könyv olvasást általánosabbá kívánta tenni, mégpedig úgy, hogy nép kezébe színvonalas és olcsó könyveket kívánt juttatni. A legsürgetőbb feladatnak „a falusi és városi apróbb oskoláknak más és jobb rendbe hozását” tartotta, mert ezek „a pallérozott társaságoknak nevelőházaik”. Szót emelt a latin nyelvű oktatás ellen és élesen bírálta a „jött-ment oltsó Mesterek”-et. Azt javasolta, válogassuk meg azokat, akikre az ifjúság nevelését bizzuk. Nézete szerint minden falusi gyermeknek kell iskolába járnia, a szegényeket tanítsák ingyen. A tananyagból falun teljesen iktassák ki a latint és vegyenek be olyan tárgyakat mint pl. a magyar helyesírás, történelem, földrajz, gazdaságtan. Ő is, talán éppen Rochow hatására, a földesurak támogatására számít leginkább a reformok megvalósításában: „És ha kivált a Földes Uraságok is egy kevésbé mélyebben méltóztatnának ezen dologba belé tekinteni vagy tekintetni; mert kinek is tzelozhat az egynek-egynek nagyobb hasznára és díszére, mint a Földes Uraságoknak.”⁴

A magyar közvéleményt ez idő tájt erősen foglalkoztatta a Norma Regia körül kialakult vita. Az oktatásügyi szabályzatot 1784-ben II. József hagyta jóvá. A célkitűzés az volt, hogy az önálló Erdély területén egységes állami irányítás és felügyelet alatt álló iskolarendszert hozzanak létre a korábbi, felekezetek szerint széttagolt rendszer helyett.

A szabályzat általános része és a hozzá kapcsolódó rendtartás az 1777-es Ratio Educationis szellemét tükrözi, bár szövege azzal szó szerint sehol sem egyezik. Erdélyben egységesen kötelezővé kívánta tenni az anyanyelvi iskolára épülő 2 + 3 osztályos latin iskolát (gimnázium). A tantárgyak a következők: latin nyelv- és irodalom, történelem, földrajz, számtan, vallás. Ezek mellett, heti két órában elrendelték a görög nyelv oktatását is. A fő cél a latin nyelv tökéletes ismerete. A szabályzat kimondja, hogy a magyar nyelvvel is kell foglalkozni, erre azonban külön tantárgyat nem rendel. Meglepő, hogy természetismereti anyag alig kap helyet a tantervben. Általános célként jelöli meg az értelem kiművelését, a gondolkodás fejlesztését, az ítéletalkotás képességének kialakítását, az esztétikai érzék fejlesztését, a tudás utáni vágy felkeltését a tanulóknál. Ezek a felvilágosult célok azonban olyan túlhaladott oktatási módszerekkel párosulnak a szabályzatban, amelyek eleve lehetetlenné teszik a szép célok megvalósulását.

II. József a Norma Regia kiadásával egyidőben megszervezte az Erdélyi Tanulmányi Bizottságot, amelyben a katolikusok, a reformátusok és az evangélikusok képviselői egyaránt részt vettek. Az erdélyi protestáns iskolák azonban — mivel belső ügyeikbe való beavatkozásnak tekintették — egyértelműen és kezdetől fogva elutasították a Norma Regiát.

A norma körül évekig dúló vita a folyóiratok hasábjain is teret kapott. A *Mindenes Gyűjtemény* 1790. évi III. Negyedében a szerkesztő hosszasan kommentálja Kazinczy egyik beszédét, amelyet az író személyesen küldött meg a lapnak. Kazinczy ebben az időben (1786 óta) mint a kassai tankerületi iskolák felügyelője működött. Sokat foglalkozott az oktatásügy kérdéseivel, így a Normával is. Péczeli üdvözlő Kazinczy gondolatait: „... örömmel olvastuk, hogy a mellyeket minden okos Hazafjak kárhoztatnak a Normában, ugyan azokat kárhoztatja ez az éles elméjü 's a' dolognak nem tsak külső hártáját, hanem

³ *Mindenes Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 198.

⁴ *Mindenes Gyűjtemény* 1789. II. Negyed 362.

belső valóságát néző Nagy Hazafi is.⁵ A beszéd alapeszméje, amelyet mindig és minden fórumon hangoztatott Kazinczy a nemzeti nyelv elsődlegességének kérdése. Itt is hangot ad annak a meggyőződésének, hogy „a Polgári és Törvényes dolgok magyarul folyhassanak ezentul... és hogy az apróbb és nagyobb Oskolákban Magyarul tanítsanak mindent.”⁶ Kazinczy oktatásmódszertani kifogásai anyanyelvi kiindulópontúak.

„Kárhóztatja azt, hogy hosszan könyv nélkül tanultatják meg a gyermekekkel, hogy kell az Át írni? Miből lesz az U. sat. meg pedig oly szókkal, melyeknek tudásokra először mathesis vagy a föld mérésének tudása kivántatik. Még e'tsak tűrhető volna, de ez nagyobb, hogy a'Magyar gyermek Németül tanulja meg könyv-nélkül azt, hogy kell a Magyar Át írni. Két három levelet el-mond Németül ugy, hogy egy szót sem ért benne. Sir az emberben a lélek, amikor látja miképpen tétetnek így az Istennek okos teremtsései szajkókká s merő bolondokká. Ez az oka, hogy sok Szülék panaszkodnak, hogy a'Normában kevésre mennek gyermekeik; mert ész nélkül tanulják, a'mit tanulnak is.”⁷

A szabályzat alkotói szerint a német nyelv a felvilágosodást szolgálja. Péczelinek erről az a véleménye: „Nékünk sokba lesz a megvilágosodás, ha az által Nemzeti nyelvünk s bélyegünk (character) el-töröltetik... Ha az Oskolákban mindent németül tanulnak gyermekeink, és semmit se magyarul, ugy három nemzetség alatt el fog töröltetni mi Magyar nyelvünk és Nemzetünk.”⁸

A Mindenés Gyűjteménynek egy másik rövid híradásában arról olvashatunk, hogy Pozsonyban a teológusok oktatása és vizsgáztatása bizonyos tárgyakból magyarul folyt a tanév során. Ennek kapcsán a szerkesztő nem mulasztja el megjegyezni;

„Valóban kívánni lehetne, hogy a'mit a Pozsoni Semináriumban a nagy érdemű Professzor Urak már szokásba vettek; ugyan az gyakoroltatnék az apróbb oskolákban is. Ugy két három esztendeig a szegény paraszt gyermekek többre mennének a nekik szükséges Tudományokban, mint most hat esztendeig. Hogy a protestánsok a normától félnek, egyik fő oka az, mert látják, hogy az a Haza nyelvét és a Nemzetet el fogja törölni. Taníttatnának csak mindenek Magyarul a norma szerint, s maradnának meg az Oskolák a régi vigyázók alatt; mindjárt könnyebben hajlanának hozzá.”⁹

1790 őszén arról tudósít a lap, hogy a megyegyűlésen (Komárom megye) — többek között — az oktatásügyre vonatkozóan is fontos döntés született, nevezetesen az, hogy „A' Norma vagy új tanítás módja meg-tiltatott. A Kom. Direktor Urnak meg-parantsolatott, hogy ezután tsupán Magyarul és Deákul taníttassa az Oskolákat. A T. Vármegyének parantsolatja szerint a Német nyelv sehol sem fog taníttatni.”¹⁰ A hírt nagy örömmel kommentálja a szerkesztő. Mint azt már oly sokszor kifejtette a lap hasábjain, ezúttal is leszögezi, hogy a nemzeti nyelvű oktatás a feltétele hazánk kulturális fejlődésének.

Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik Bertits Ferenc írása, amelyet a *Mindenés Gyűjtemény* folytatásokban közölt. A szerző megpróbál választ keresni arra a kérdésre: „Mitől van az, hogy ebben a meg-világosodott században is, ebben a minden-féle tudományoknak tavaszában is a mi Magyar Hazánkknak Literaturája elő nem mehet?”¹¹ Nézete szerint kora oktatásügyének legfőbb hiányossága az, hogy az iskolázás korai szakaszában, de a későbbiekben sem szerettetik meg a gyermekekkel az olvasást, az irodalmat, a tudományokat. Hogyan is tehetnék ezt? Hiszen „a kezünkre bizottakat alig tanítottuk meg az AB abot és BA bát kiejteni, már erőszakosan kezdtük a fejekbe verni a latin grammatikát.”¹² Így nem is várható el — szögezi le a szerző — hogy az irodalom s a tudományok iránt érdeklődő, sőt esetleg ezeket művelő nemzedék nőjön fel. Az oktatásügy vezetőinek, az iskolákat irányító testületeknek, de maguknak a mindennapi pedagógiai munkát végző tanároknak is hatalmas a felelőssége az egész

⁵ *Mindenés Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 168.

⁶ *Mindenés Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 170.

⁷ *Mindenés Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 169.

⁸ *Mindenés Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 170.

⁹ *Mindenés Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 35.

¹⁰ *Mindenés Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 233.

¹¹ *Mindenés Gyűjtemény* 1790. IV. Negyed 174.

¹² *Mindenés Gyűjtemény* 1790. IV. Negyed 175.

magyarság jövőjének alakításában. Bertits az angol, a francia és a német példára hivatkozik. Ezek a nemzetek időben felismerték, hogy a nemzeti nyelven történő közoktatás az alapja a helyes irányú fejlődésnek, a nép művelésének, a tudományos és irodalmi élet virágzásának. Szerzőnk követeli:

„Adjunk a Hazai Nyelvnek elsőbbséget, melyet eddig Nemzetünk kárára egy idegen foglalt el, oltuk azzal az olvasásnak és tanulásnak szeretetét gyermekeink szívébe... Szaporítsuk hasznos és gyönyörködtető írásainkat azon nyelven, mely a Magyaroknak kényes, de nemes izlésű szívét s száját leginkább ketségteti, és szemlátomást nevedetni fog azoknak a számok, kik a tehetősebb lelkeket ébreszteni semmi ki-telhető uton módon se drágállják. Szabadítsuk ki a Deákság és más idegen nyelvek fogságából a kisded esztendőket, óldozzuk-fel gyenge tehetségeiket el-viselhetetlen lántzaikból, eresszük, hadd futtathassák kényekre a Magyar pályán tüzes gondolatjokat, és rövid nap mulva tapasztalják, hogy a felséges elméknek s tsuda tehetségeknek szint olyan szülő Hazájok s dajkájok Magyar Ország, mint az Égnek akár mely boldog sarka alatt fekvő tartomány.”¹²

Az előzőekből kitűnik, hogy a felvilágosodás pedagógiai eszméi közül a nemzeti nyelven történő oktatás követelése és fontosságának kiemelése hazánkban különös hangsúlyt kap a 18. század utolsó évtizedében. Íróink, tudósaink minden alkalmat megragadnak, a legkülönbözőbb fórumok adta lehetőségeket is kihasználják a magyar nyelvű oktatás eszméjének népszerűsítése ügyében. Más, neveléssel-oktatással kapcsolatos felvilágosult gondolatok is helyett kaptak természetesen a lapok, így a *Mindenes Gyűjtemény* hasábjain is. Foglalkoztak írások a gyermeki természet alapvető jóságának eszméjével, a nevelésben vetett feltétlen hit kérdésével, korszerű erkölcsi és vallási elvekkel. Szóltak íróink a gyermeki lélek megismerésének szükségességéről, az ehhez igazodó oktatási-nevelési módszerek kimunkálásának fontosságáról és sok egyéb olyan kérdéstről, amelyek ellepték a korabeli Európa filozófiai és pedagógiai irodalmát. Mégis, sajátosan a mi helyzetünkre jellemző módon, nálunk a nemzeti nyelvű oktatást követelő írások kerültek túlsúlyba. Mint láthattuk, a *Mindenes Gyűjtemény* pedagógiai vonatkozású írásai hűen tükrözik ezt a tendenciát.

FEHÉR KATALIN

Egy XVIII. század végi verseskönyv kiadástörténete. Molnár Borbála (1760—1825) saját korában igen népszerű volt, mára azonban szinte teljesen kikopott az irodalomtörténeti érdeklődésből is. Ennek tulajdonítható, hogy költői főművéről mindmáig hibás adatok vannak forgalomban. Az alábbiakban a könyvészeti adatok helyesbitéséhez kívánok hozzájárulni néhány adalékkal.

Petrik Géza bibliográfiája a következőt tartalmazza:

„*Molnár Borbála* munkái. 4 darab. (8-r.) Kassán, 1793. Fűskúti Landerer Mihály bet. 2. nyomtatás. 4 darab (8-r. 69, 176, 178, 152 l.) Pozsonyban és Pesten, 1794—95. Fűskúti Landerer Mihály.”¹¹

Gyakorlatilag ez az adat ismétlődik meg Szinnyeinél is, noha jól érzékelhető, hogy Szinnyei kézbe vette a kötetet, s nem egyszerűen átemelte Petrik címléírását:

„*Molnár Borbála munkái*. Kassa, 1793. Négy kötet (Versek. Ajánlás kelt: Sátoralja-Ujhelyben 1792. decz.; 2. kiad. Pozsony és Pest, 1794—95.)”¹²

E két legfontosabb bibliográfiai kézikönyv nyomán aztán ezek az adatok kerültek át a Molnár Borbálával foglalkozó, újabb életrajzi áttekintésekbe.³ Mindenképpen indokolt tehát a pontosítás.

¹¹ *Mindenes Gyűjtemény* 1790. IV. Negyed 182.

¹ Bibl. Hung. 1712—1860. Vol. II/2. 772.

² SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. kötet. Bp, 1903. 177. hasáb

³ Például: BENEDEK Marcell (szerk.): *Magyar irodalmi lexikon*. II. kötet. Bp, 1965. 262.; *Magyar költők, XVIII. század*. Vál. MEZEI Márta. Bp, 1983. *Magyar remekírók*. 929.; nem pontos az OSZK olvasótermi katalógusa sem, a Régi Magyarországi Nyomtatványok Tárának nyilvántartása pedig csak az első kiadás esetében helyesbitett, a második kiadásról szóló katalóguscédulák önellenmondóak.